

Afra de Mars

DE CONSTRUCTIE VAN EEN ‘NO-MINE’S LAND’? HET EFFECT VAN RUIMTELIJKE ORDENING OP HET LIMBURGSE LANDSCHAP NA DE MIJNSLUITING (1965 – HEDEN)

Abstract

After the announcement of the Dutch mine closure in 1965, a spatial reconversion on unforeseen scale began. This reconversion is known under the contemporary slogan ‘van zwart naar groen’ (from black to green). As a result of the choices made at the time, the Dutch Mijnstreek now seems a kind of ‘no-mine’s land’. Using publications by planning authorities, this article analyses the ideas behind the slogan ‘from black to green’ and why it was thought this transition was necessary. After a general introduction, the article focuses on the case of the Willem-terrain of the Domaniale Mijn. It also discusses how the ideas of ‘from black to green’ fitted in broader contemporary debates on nature, environment and heritage, and makes a comparison between the Dutch reconversion and the Belgium one, which had a very different result.

Wie in Nederland een steenkolenmijn wil bezoeken, komt terecht in Valkenburg aan de Geul, bij ‘de laatste toegankelijke steenkolenmijn van Nederland’.¹ Deze bezoekersmijn, die al in 1917 geopend werd, is echter nooit in productie geweest, simpelweg omdat het geen daadwerkelijke steenkolenmijn betreft. Deze ‘steenkolenmijn’ werd gereconstrueerd in een oude mergelgroeve. Dus wie nog naar een echte steenkolenmijn wil, zal over de grens moeten kijken, naar bijvoorbeeld de bovengrondse site van Zeche Zollverein in Essen, of Argenteau-Trembleur in het Luikse Blegny, waar naast een bovengrondse site ook een ondergrondse mijngang te bezoeken is. Beide mijnsites staan op de UNESCO-werelderfgoedlijst.² Nederland heeft niet alleen geen toegankelijke voormalige steenkolenmijnen, maar is sowieso karig bedeed als het aankomt op steenkoolmijnbouwerfgoed. Anders dan naburige mijndistricten, lijkt de Mijnstreek een soort ‘no-mine’s land’ te zijn. De reden daarvoor moet gezocht worden in de herstructurering die plaatsvond na de mijnsluiting. De sluiting van de Nederlandse mijnen werd aangekondigd in 1965 en daarmee was de Nederlandse steenkolensector de eerste in Europa die volledig werd gesloten. Eerder waren weliswaar enkele Belgische mijnen gesloten,

1 Steenkolenmijn Valkenburg: <https://steenkolenmijn.nl/>, geraadpleegd op 31/5/2023.

2 Steenkolenmijn Valkenburg, over steenkolenmijn Valkenburg: <https://steenkolenmijn.nl/de-mijn/>, geraadpleegd op 31/5/2023; Blegny Mine: <https://www.blegnymine.be/nl>, geraadpleegd op 31/5/2023; UNESCO World Heritage Convention, Major Mining Sites of Wallonia: <https://whc.unesco.org/en/list/1344>, geraadpleegd 31/5/2023; Zollverein: <https://www.zollverein.de/>, geraadpleegd op 31/5/2023; UNESCO World Heritage Convention, Zollverein Coal Mine Industrial Complex in Essen: <https://whc.unesco.org/en/list/975>, geraadpleegd 31/5/2023.

maar daarmee was niet de volledige nationale sector verdwenen. De aankondiging van de Nederlandse mijnsluiting ging gepaard met de belofte van een uitgebreid steunpakket, dat er voornamelijk op gericht was om de Mijnstreek economisch boven water te houden. Dit pakket aan economische maatregelen heeft relatief veel aandacht gekregen van historici. Zo werd nog in 2013 een overzicht van dit steunpakket en de uitwerking daarvan gepubliceerd, in vergelijking met andere landen waar de mijnindustrie sinds 1965 is afgebouwd.³

De mijnsluiting betekende echter niet enkel een economische omschakeling van een tot dan toe ongeziene schaal. Op dat moment werd ook duidelijk dat er vroeg of laat ook met de vrijkomende mijnterreinen iets moest gebeuren. Alleen al in de Oostelijke Mijnstreek moest er voor zo'n 750 hectare aan voormalig mijnterrein een nieuwe bestemming worden gevonden.⁴ Die operatie is bekend komen te staan onder de slogan 'van zwart naar groen', een frase die rond 1973 gemunt werd.⁵ Dit gigantische project heeft nauwelijks aandacht gekregen in wetenschappelijke publicaties. Een uitzondering betreft een artikel van Marijn van de Weijer uit 2017, waarin hij ingaat op de verschillende, soms tegenstrijdige belangen van de betrokkenen bij de sanering van het Emma-terrein (Treebeek/Hoensbroek). Hij benoemt de stugge vasthoudendheid aan de centrale rol van woningbouw als financiële drager van het sanerings- en herstructureringsproject. Daarbij wijst hij ook op het 'monumentvijandig klimaat', waarin de herstructureringsoperatie plaatshad.⁶ Daarnaast schreef Rudolf Philips in 1993 een artikel over resterende monumenten in de Mijnstreek, maar hij ging daarbij niet heel diep in op het herstructureringsproces zelf.⁷ Dit algemene gebrek aan aandacht is verbazingwekkend. 'van zwart naar groen' heeft immers verstrekkende gevolgen gehad voor het landschap, en de ruimtelijke ordening specifiek, van de Oostelijke Mijnstreek. Zodoende werkt

- 3 J.D.P. Kasper e.a., *Na de Mijnsluiting internationaal. Herstructurering en reconversie in internationaal perspectief* (Maastricht 2013); *idem, Na de Mijnsluiting in Zuid-Limburg. 35 jaar herstructurering en reconversie 1965-2000 en een doorkijk naar 2010* (Maastricht 2013).
- 4 Het aantal van 750 ha is afkomstig uit: Ir. Hoefnagels Projektpromotie, *Studie mijnterreinen* (s.l. 1974) 6.
- 5 Eerste melding in krantendatabase Delpher dateert van 23 maart 1974: 'J. van der Woude (PvdA): Het wervelt van de problemen. PvdA lijst 2', *Limburgsch dagblad* (Heerlen, 23-03-1974) 4, via: Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010560929:mpeg21:p004,geraadpleegd16/5/2023>. Eerder wordt de term al gebruikt door de Werkgroep Mijnterreinen van de Provincie: Historisch Centrum Limburg (HCL) Maastricht, Provinciale Griffie van Limburg, (1930) januari 1944 – april 1987 (1994), [04.09], inv.nr. 3375, 'Verslag van de (eerste) vergadering van de 'Werkgroep Mijnterreinen'', dd. 6 juni 1973, 3.
- 6 M. van de Weijer, 'Herbestemming na de mijnsluiting. De ruimtelijke plangeschiedenis van Parkstad en het Emmaterrein, 1965-1997', *Studies over de sociaaleconomische geschiedenis van Limburg/Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum Limburg* 62 (2017) 102-135. De term 'monumentvijandig klimaat' is afkomstig van Piet Mertens (1932-2021), die wordt geciteerd door Van de Weijer: Van de Weijer, 'Herbestemming', 131.
- 7 J.F.R. Philips, 'Op zoek naar wat eens een mijnstreek was. Welke monumenten herinneren ons nog aan de Nederlandse mijnindustrie?', *Studies over de sociaaleconomische geschiedenis van Limburg/Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 38 (1993) 1-43.

deze operatie tot op de dag van vandaag door in de leefomgeving van Parkstad en omstreken.

Den Uyl kondigde in 1965 de mijnsluiting aan. [HCL_Maastricht, Beeldbank, Fotocollectie DSM, PR27592.]

Dit artikel gaat in op de vraag wat het idee 'van zwart naar groen' eigenlijk inhield. Met andere woorden, wat werd door de planners voor 'zwart' gehouden, en wat bedoelden zij wanneer ze het over 'groen' hadden? En waarom vonden zij het eigenlijk zo belangrijk dat die transitie van 'zwart' naar 'groen' gemaakt werd? Dit artikel bespreekt eerst het project 'van zwart naar groen' in zijn algemeenheid. Deze analyse is gebaseerd op publicaties van de instanties die het project promoten. Daarnaast werden ook krantenartikelen en andere, meer kritische, publicaties over de regio geraadpleegd. Vervolgens wordt een specifieke casus, het Willemterrein van de Domaniale Mijn, uitgelicht om na te gaan hoe het gedachtegoed over 'van zwart naar groen' in de praktijk uitpakte. Daarna wordt besproken hoe de sanering en herstructurering van de Mijnstreek zich verhoudt tot de bredere ontwikkelingen in het denken over natuur, (leef)milieu en erfgoed in Nederland in de tweede helft van de vorige eeuw. Tot slot wordt de vergelijking gemaakt met de herstructurering in Belgisch-Limburg, die een beduidend ander resultaat had dan de Nederlandse sanering.

Van zwart naar groen

Aan de basis van de ruimtelijke herontwikkeling van de mijnterreinen stond het rapport *Studie Mijnterreinen*, dat in 1974 werd gepubliceerd door ingenieur A.L.G. (Louis) Hoefnagels en zijn bureau Ir. Hoefnagels Projektpromotie. Hoefnagels, die zijn opleiding had genoten in Delft, was als ingenieur geen onbekende in Zuid-Limburg. Eerder werkte hij onder andere als directeur van de Dienst Publieke Werken in Heerlen, waar hij betrokken was bij de aanleg van industrie- en recreatieterreinen en het verbeteren van de centrumfunctie van de stad. Hij was een planner met oog voor de eisen die het toenemend autoverkeer oplegde. Stedenbouw was voor hem een kwestie van vooruitkijken naar, en voorbereiden op de eisen van de toekomst, met een centrale rol voor de bereikbaarheid van de stad.⁸ *Studie Mijnterreinen* noemt de slogan ‘van zwart naar groen’ niet, maar Hoefnagels’ onderneming zou wel verantwoordelijk worden voor de grootscheepse sanering en herontwikkeling die onder die naam bekend werd. Zijn bureau schreef het rapport op aanvraag van de door de Provincie ingestelde Werkgroep Mijnterreinen. Deze commissie werd in 1973 opgericht en bestond uit een twintigtal leden uit de provinciale politiek (waaronder leden van Provinciale Staten), ruimtelijke ordening (onder andere de Provinciale Planologische Dienst) en Limburgse economische partijen (onder andere Kamer van Koophandel). Uit de notulen van de commissie blijkt dat ook vertegenwoordigers van het Stadgewest Oostelijke Mijnstreek lid waren. In 1974 en 1975 behoorde ook Hoefnagels tot de vaste aanwezigen. Nadat Hoefnagels’ bureau *Studie Mijnterreinen* had geschreven, werd de opdracht tot het saneringsproject onderhands gegund aan zijn bureau. Andere offertes werden niet eens aangevraagd.⁹

Zodoende werd Ir. Hoefnagels Projektpromotie een soort spin in het web van de sanering en herstructurering van de Mijnstreek. Dat web bestond verder uit het Samenwerkingsverband Sanering Mijnterreinen Oostelijk Mijngedebied (SSO), waarin vertegenwoordigers van de mijn gemeentes plaatsnamen, en die de gemeentes zelf, die bestemmingsplannen en structuurschetsen moesten opstellen voor de vrijkomende mijnterreinen. In ambtelijke termen was het bedrijf van

Hoefnagels verantwoordelijk voor de ‘externe coördinatie’, maar in feite betekende dit dat het bedrijf namens het SSO toezicht hield op de uit te voeren projecten. Daarnaast gaf het bureau ook leiding aan deelprojecten. Financieel draaide de sanering voor een niet onbelangrijk deel op een subsidie van het ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening. Het ministerie stelde daaraan als voorwaarde dat de sanering van de Mijnstreek als één project werd aangepakt (vandaar het SSO) en dat het project binnen tien jaar werd afgerond.¹⁰

Studie Mijnterreinen van Hoefnagels’ bureau geeft, net als veel latere publicaties, een negatief beeld van de verlaten mijnterreinen. Ze zouden er ‘troosteloos’ bij liggen en/of een negatieve invloed uitoefenen op de leef- en werkomgeving van de aanpalende gebieden.¹¹ Om dit probleem op te lossen, moesten deze restanten van het mijnverleden zo snel mogelijk verwijderd worden en moest er een begin gemaakt worden met de herbestemming van de terreinen.¹²

Volgens de betrokken partijen hadden de voormalige mijnterreinen niet enkel een slechte invloed op de omgeving, ze stonden ook nog eens een ‘gezonde stedenbouwkundige ontwikkeling’¹³ of ‘een goed[e] planologische opzet’¹⁴ in de weg. Steden en dorpen waren op min of meer organische wijze rond de mijnterreinen gegroeid, en daarbij was op geen enkele wijze aandacht geweest voor een ‘goede’ ruimtelijke ordening. Nu de dwingende hand van de mijnindustrie verdween, kon men deze fout uit het verleden herstellen. In dit soort redeneringen werd niet uitgelegd wat een goede ruimtelijke ordening dan inhield of waar die aan moest voldoen. Terugkerende elementen zijn echter de inpassing van voormalige mijnterreinen in de bestaande stedelijke structuur en wijzigingen in de op dat moment nog op de mijnen georiënteerde infrastructuur.¹⁵

Naast de wens om een nieuwe ruimtelijke ordening aan te brengen in het stedelijk gebied, maken enkele publicaties ook gewag van de noodzaak van ‘landschapsherstel’ en het verwijderen van de ‘zwarte littekens’ van het mijnverleden.¹⁶ Dit is een intrigerende woordkeuze. De term *landschapsherstel* suggereert dat het

8 Rijkzekerheid – centrum voor regionale geschiedenis/ HCL Heerlen, Persoonsdocumentatie A.L.G. Hoefnagels: <https://www.rijkzekerheid.nl/sites/default/files/pdf/persoonsdocumentatie/Hoefnagels,A.L.G.ir.pdf>, geraadpleegd 25/07/2023.

9 HCL Maastricht, Provinciale Griffie van Limburg, (1930) januari 1944 – april 1987 (1994), 04.09, inv. nr. 3375; HCL Maastricht, Provinciale Griffie van Limburg, (1930) januari 1944 – april 1987 (1994), 04.09, inv. nr. 3374; J. Dohmen, *De vriendenrepubliek: Limburgse kringen* (Nijmegen 1996), aldaar 38; F.C.A. Cattoir en C.J. Schouten, *Mijnsteen, mijnslik en milieu. Deelrapport B: Een inventariserend onderzoek naar de verspreiding van mijnsteen en mijnslik in de Oostelijke Mijnstreek in Zuid-Limburg* (s.l. 1985) 27.

10 Van de Weijer, ‘Herbestemming’, 113-114; W. Houben, *De sanering en reconstructie van de voormalige mijnterreinen in het Oostelijk Mijngedebied. Een nieuw begin* (Heerlen herziene uitgave 1986) 9-11.

11 De kwalificatie ‘troosteloos’ viel specifiek ten deel aan het terrein rondom Schacht Nulland: Ir. Hoefnagels projektpromotie, *Studie*, 18.

12 *Ibidem*.

13 *Ibidem*, 8.

14 K. Schröder en W. Houben, *Het nieuwe aanzien van de oude mijnstreek* (s.l. 1989) 43.

15 Ir. Hoefnagels Projektpromotie, *Studie*; Schröder en Houben, *Het nieuwe aanzien*; W. Houben, *De sanering en reconstructie*.

16 De term ‘landschapsherstel’ wordt niet met zoveel woorden genoemd, de zin leest: ‘Hierdoor werd ook dit landschap weer hersteld.’ Houben, *De sanering en reconstructie*, 17. ‘Zwarte littekens’ is afkomstig uit: Schröder en Houben, *Het nieuwe aanzien*, 18.

landschap beschadigd was door de mijnbouw, zoals ook zwarte littekens impliceert dat de mijnbouw de omgeving ‘verwond’ had.

In 1982 maakte ingenieur W. Straat in een artikel over de reconversie van de mijnterreinen van de Oranje Nassau II en de Staatsmijn Wilhelmina een onderscheid tussen het ‘zwarte’ werk en het ‘groene’ werk. Met dat eerste duidde hij de sanering en herbestemming van de slikvijver en de mijnsteenbergen aan. De tweede term verwees naar het beplanten van de steenbergen, die (als er al iets van overbleef) veelal hun oorspronkelijke vorm verloren in het herbestedingsproces.¹⁷ Een terugkerend idee in de publicaties die later werden uitgegeven door de bij de sanering betrokken instanties, is dat na de sanering en herbestemming van de terreinen het mijnverleden niet langer zichtbaar was.¹⁸ Vandaag de dag wordt zoiets soms met enige spijt gezegd,¹⁹ maar destijds lijkt men er eerder trots op te zijn geweest. Het mijnverleden was onzichtbaar geworden. Daarmee was de herbesteding een succes.

Het lijkt er dus sterk op dat het ‘zwart’ in ‘van zwart naar groen’ zowat alles is dat refereerde aan het mijnverleden, onafhankelijk van de functie. Er werd een uitzondering gemaakt voor enkele losstaande overblijfselen en sculpturen die bewaard moesten blijven als herinnering aan het mijnverleden. Hoewel het lijkt alsof de planners het liefst zoveel mogelijk restanten zo snel mogelijk verwijderden, presenteerden zij dat zelf niet zo in hun publicaties. In het in 1989 door Streekgewest Oostelijk Zuid-Limburg uitgegeven *Het nieuwe aanzien van de oude mijnstreek* werd zelfs gesteld:

Het zou ongetwijfeld een grote fout zijn geweest wanneer men gepoogd had de herinnering aan het verleden van de Oostelijke Mijnstreek geheel uit te wissen. In de operatie is daar bewust rekening mee gehouden. Een aantal objecten werd hersteld of verplaatst om de herinnering aan die periode levend te houden.²⁰

Men verwijst vervolgens naar Schacht Nulland, enkele mijnwerkerskoloniën, standbeelden en straatnamen.

- 17 W. Straat, ‘Van zwart naar groen. Reconstructie mijnterreinen voor 2de gebruik’, *Plan: Maandblad voor ontwerp en omgeving* 12 (1982) 43-46.
- 18 Zie bijvoorbeeld: Schröder en Houben, *Het nieuwe aanzien*, 8. Of: A. Peters, ‘Gaaf na de steenkool heel Zuid-Limburg op de schop?’, in: J. Soeters, H. Spoormans, en R. Welten eds., *Het nieuwe Limburg* (Landgraaf 1990) 187-196, aldaar 193-194.
- 19 Van de Weijer geeft een beschrijving van hedendaagse sentimenten m.b.t. het mijnverleden: Van de Weijer, ‘Herbesteding’, 105-106.
- 20 Schröder en Houben, *Het nieuwe aanzien*, 80. Ook in Houben, *De sanering en reconstructie*, 38 wordt gesproken over het behoud van mijnbouwerfgoed.

Het zou iets te gemakkelijk zijn om de ‘schuld’ voor het verdwijnen van de mijnrelicten volledig bij de sanerende instanties te leggen. Er was destijds immers ook weinig verzet tegen de afbraak van de mijngebouwen en de herstructureringsplannen, al ging niet iedereen mee in deze trend. In Heerlen was er verzet tegen het neerhalen van ‘D’r Lange Jan’, de schoorsteen van de Oranje Nassau I. Men had die graag als mijnmonument behouden. In 1976 werd de schoorsteen echter neergehaald en die viel prompt de verkeerde kant op, daarmee een ravage aanrichtend die bekend kwam te staan als ‘de wraak van D’r Lange Jan’.²¹ Architect Nic Tummers, een van de vroege voorvechters van het mijnerfgoed, deed de snelle afbraak daarvan af als een uiting van wat hij de ‘carboonkolonisatie’ van de Mijnstreek noemde. Het behoorde volgens hem ‘tot de karaktertrekken van koloniale expedities (in tegenstelling tot militaire) dat de sporen ervan snel worden weggevaagd. Dit gebeurt in de Mijnstreek onder het idyllische motto “van zwart naar groen”’.²² Aan het eind van de jaren 1970 werd daarnaast een inventaris gemaakt van het nog bestaande mijnerfgoed. De auteurs begonnen deze inventaris uit bezorgdheid over het verlies van ‘belangrijke visuele sporen van Limburgs mijnverleden’,²³ maar stelden toen ook vast dat al veel verloren was gegaan.

Het ‘zwart’ in ‘van zwart naar groen’ omvatte dus bijna alles dat aan de mijnindustrie herinnerde, maar wat hield het ‘groen’ in die slogan dan in? Wat was het ‘groen’ dat de gaten geslagen door de ‘zwarte’ mijnindustrie moest opvullen? In eigentijdse krantenberichten wordt het project ‘van zwart naar groen’ omschreven als de transformatie van de mijnterreinen tot gebieden die geschikt zijn voor recreatie, wonen en de vestiging van industrie.²⁴ In *Het nieuwe aanzien* werd dat beeld ook geschetst, maar stond dit wel in dienst van het aantrekken van nieuwe ondernemingen:

Na de mijnsluitingen zag de Oostelijke Mijnstreek er desolaat uit met vele grauwe vlekken, waar tot voor kort de mijnbouw had gefloreerd. Een goede

- 21 Schröder en Houben, *Het nieuwe aanzien*, 48; M.J.M. Put, ‘Herstel en heroriëntatie 1945-1976’, in: M.J.M. Put, M. van Dijk, en L. Augustus eds., *2000 jaar Heerlen: van Romeinse nederzetting tot moderne stad* (Heerlen 1998) 311-326, aldaar 325-326. Voor een geschiedenis van D’r Lange Jan, zie: M.J.M. Put, ‘Kiek ‘ns doa, kiek ‘ns doa, doa sjteet d’r Lange Jan ... Een biografische schets van de bekendste Heerlenaar onder de Heerlenaren’, *Het Land van Herle. Historisch tijdschrift voor Parkstad Limburg* 63 (2013) 1-22.
- 22 N. Tummers, ‘Carboonkolonisatie’, *Wonen-TA/BK. Tijdschrift voor huisvesting en omgeving* (1974) 5-28, aldaar 26.
- 23 Werkgroep Inventarisatie Mijnmonumenten, *Inventarisatie mijnmonumenten* (Maastricht 1978) 5.
- 24 ‘Nieuw élan in Limburg’, *Algemeen Dagblad* (Rotterdam, 21-02-1985), via: Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBPERS01:003026019:mpeg21:p00015,geraadpleegd op 20/5/2022>; ‘Oude mijnen van ‘zwart naar groen’’, *NRC Handelsblad* (Rotterdam, 23-08-1977), via: Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBNRC01:000026067:mpeg21:p002,geraadpleegd op 20/5/2022>; ‘Oude mijnterreinen worden woonwijken’, *de Volkskrant* (‘s-Hertogenbosch, 07/12/1979), via: Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ABCD01:010881809:mpeg21:p009,geraadpleegd op 20/5/2022>.

infrastructuur, aantrekkelijke industrie- en handelsterreinen, woongebieden met veel groen en recreatiegebieden zijn immers belangrijke voorwaarden, waaraan een streek moet voldoen wil ze ooit in aanmerking komen voor nieuwe bedrijfsvestigingen.²⁵

Het 'groen' diende dus een economisch doel en lijkt vooral te verwijzen naar de beplanting van de woongebieden en de overblijvende mijnsteenbergen. Het herstructureringsprogramma strekte zich echter verder uit, tot wat we voor het gemak 'grijze' gebieden zouden kunnen noemen. Veel van de voormalige mijnterreinen werden omgevormd tot woonwijken, die werden voorzien van openbare groenvoorziening. Volgens *Studie Mijnterreinen* zouden op de voormalige industriële sites 2387 wooneenheden moeten worden gebouwd.²⁶ In andere gevallen werden er geen woningen gebouwd, maar maakten de mijngebouwen plaats voor industrieparken. Ook werden er verkeersvoorzieningen en openbare groenvoorzieningen op de voormalige mijnterreinen bedacht.

Het woord 'groen' roept wellicht een associatie met 'natuur' op, maar in 'van zwart naar groen', kan het 'groen' echter niet gelijkgesteld worden aan natuur. Dit komt al naar voren in de verwijdering van de mijnsteenbergen. Deze vormden een habitat voor (niet zelden bijzondere) flora en fauna die typerend zijn voor dit soort steenbergen. Deze habitat nam af als gevolg van het verwijderen en saneren van de mijnsteenbergen.²⁷ Dat 'groen' echter niet gelijk stond aan 'natuur' blijkt nog het duidelijkst in het geval van het NAVO-depot in Eygelshoven. Dit werd gebouwd ten koste van een moerasgebied, dat was ontstaan door mijnverzakkingen en het leefgebied voor tal van (bijzondere) soorten vormde. Dit natuurgebied werd omgevormd tot een militair terrein. Nederlandse en Duitse natuurbeschermingsgroepen tekenden protest aan, maar zonder succes. Mijnafval werd gebruikt om de verzakte grond op te hogen, de rivier de Worm werd verlegd en gekanaliseerd en het moerasgebied verdween.²⁸ Het is ironisch dat mijnafval werd gebruikt om een natuurgebied te verwoesten, terwijl men zei 'van zwart naar groen' te gaan.

Verdween het 'zwart' daadwerkelijk uit de Mijnstreek, zelfs al werd het zwart meer grijsgroen dan groen? Ondanks het afbreken van de meeste mijngebouwen, het verwijderen van mijnsteenbergen en het daaropvolgende herstructureringsprogramma, waren de sporen van het 'zwarte' mijnverleden nog niet zo eenvoudig uit

25 Schröder en Houben. *Het nieuwe aanzien*, 8.

26 Ir. Hoefnagels Projekt promotie, *Studie*, 101.

27 Straat, 'Van zwart naar groen', 46. Straat wijst daar overigens ook op een speciaal aangelegde 'mijnsteenplek' die moet voorzien in een stukje habitat voor de mijnsteenflora.

28 O. op den Kamp, *Natuurlijk Kerkrade. Beleef de groene gemeente Kerkrade* (Maastricht 2016) 174-177.

te wissen. Het gesteente uit de mijnsteenbergen werd hergebruikt in de bouw, met name in de Oostelijke Mijnstreek zelf, en kwam zo terecht in en onder spoorwegen, wegen en de grond onder de nieuwe industrieparken en woonwijken. Daarnaast bleef het uiteraard aanwezig in de resterende mijnsteenbergen.²⁹

In 1990 schreef J. Kleinjans, toxicoloog aan de Rijksuniversiteit Limburg, in het boek *Het nieuwe Limburg*, een werk onder de redactie van een aantal regionale politici, dat er ten tijde van de herstructurering opvallend weinig bekend was over de chemische samenstelling van het mijnsteen dat zo wijdverbreid werd toegepast. Het duurde tot halverwege de jaren 1980 tot daar meer aandacht voor kwam en er meer bekend werd over de gezondheidsrisico's. Daarop werd besloten tot sanering van de nieuwbouwwijk De Hopel, die was verzezen op een voormalig mijnterrein.³⁰

Interessant is ook Kleinjans' stelling '[d]e economische herstructurering heeft tot op zekere hoogte schade in termen van vergroting van milieurisico's veroorzaakt. Gezien het toenmalige kennisniveau is het echter de vraag of dit vermeden had kunnen worden, [...]'.³¹ Het is niet geheel duidelijk wat hij bedoelde met de aangerichte schade, maar gedacht kan worden aan de verspreiding van mijnsteenafval. Het rapport *Mijnsteen, mijnslik en milieu, deelrapport B* toont niet enkel de verspreiding van mijnsteen, maar maakt ook duidelijk dat dit een toename van het aantal locaties betreft. In deze inventarisatie van F. Cattoir en J. Schouten bleek mijnafval in Limburg op circa 120 locaties aanwezig te zijn of te zijn geweest, terwijl de aanwezigheid zich voorheen had beperkt tot de mijnterreinen. Twee bijgesloten kaarten tonen de locaties in de Oostelijke Mijnstreek waar (watervervuiling door) mijnafval werd aangetroffen. De gemarkeerde gebieden betroffen zowel natuur- en groengebieden – waaronder veel beken –, alsook woonwijken en industriële zones.³²

Mijnschade en mijnwaterschade zijn tot op de dag van vandaag een probleem. Een onderzoek uit 2016 besprak in detail welke gevolgen het stijgende mijnwater en de voormalige mijnbouwactiviteiten zouden kunnen hebben. Mijnwaterstij-

29 Cattoir en Schouten, *Mijnsteen, mijnslik en milieu. Deelrapport B*, 2, 14, 39.

30 J. Kleinjans, 'Milieu: Risico's – Schaarste – Trends', in: J. Soeters, H. Spoormans en R. Welten eds., *Het nieuwe Limburg. Herstructurering en ontwikkeling* (Landgraaf 1990) 227-255, aldaar 244-247.

31 Kleinjans, 'Milieu', 253.

32 Cattoir en Schouten, *Mijnsteen, mijnslik en milieu. Deelrapport B*, bijlage 1 en bijlage 2. Dit rapport maakt deel uit van een drietal rapporten over mijnsteen en de milieu- en gezondheidsgevolgen van de toepassing daarvan: F.C.A. Cattoir en C.J. Schouten. *Mijnsteen, mijnslik en milieu. Deelrapport A: Een inventariserend onderzoek naar de chemische en mineralogische samenstelling van mijnsteen en mijnslik en de mogelijke gevolgen van deze stoffen voor het milieu* (s.l. 1985); F.C.A. Cattoir, *Mijnsteen, mijnslik en milieu. Deelrapport C: Een aanvullend onderzoek naar polycyclische aromatische koolwaterstoffen (PAK's) en andere organische microverontreinigingen in mijnsteen en mijnslik in de Oostelijke Mijnstreek en de gevolgen van deze stoffen voor mens en milieu* (s.l. 1987).

ging kan leiden tot bodemstijging. Het onderzoek toonde aan dat dat in de hele Mijnstreek plaats heeft gehad tussen 1974 en 2014, en dat de stijging varieerde van 100 tot 350 mm. Mijnwater kan ook gevolgen hebben voor het grondwater. Daarnaast moeten historische en industriële schachten en oppervlakkige mijnbouwactiviteiten nog steeds gemonitord worden. In sommige gevallen werd door de onderzoekers nog aanvullend (sanerings)onderzoek aanbevolen. Zeker bij historische schachten, waarvan de locatie vaak niet exact bekend is, bestaat nog steeds een (toenemend) risico op het ontstaan van sinkholes. De mate waarin deze effecten optreden is sterk afhankelijk van de locatie en de geologische omstandigheden. Zo komen pre-industriële schachten simpelweg niet in de gehele Limburgse Mijnstreek voor, en stelde het onderzoek vast dat mijngas alleen een probleem blijft vormen in gebieden waar de mijngangen niet volledig volgelopen zijn met mijnwater.³³

Zo bezien verdween het ‘zwart’ dus helemaal niet uit de Mijnstreek om plaats te maken voor een ‘groene’ idylle. Eerder werd het verborgen onder een laagje grond met enige vegetatie.

Van zwart naar groen in de praktijk: het Willem-terrein van de Domaniale mijn

Aan de hand van de casus van het Willem-terrein van de Domaniale Mijn wordt hier bestudeerd hoe de hierboven beschreven ideeën over ‘zwart’ en ‘groen’ invloed hadden op de praktijk van de herstructurering van de mijnterreinen. Het Willem-terrein, vernoemd naar de schachten Willem, was de hoofdzetel van de Domaniale Mijn en omvatte zo’n 17 hectare.³⁴ Vandaag de dag staat op hetzelfde terrein een woonwijk. Alle sporen van de mijnindustrie zijn verdwenen, maar de wijk is nog steeds eenvoudig te herkennen op satellietbeelden door het bloemkoolachtige patroon van de bebouwing.³⁵

33 Projectgroep ‘Na-ijlende gevolgen van de steenkolenwinning in Zuid-Limburg’ (projectgroep GS-ZL), *Na-ijlende gevolgen steenkolenwinning Zuid-Limburg. Uittreksel uit het samenvattende rapport met een overzicht van de voorgestelde maatregelen* (Aachen/Deventer 2016) 12-31.

34 Afmeting afkomstig uit: Ir. Hoefnagels Projektpromotie, *Studie*, 14.

35 Voor moderne satellietbeelden, zie: Topotijdreis, <https://topotijdreis.nl/satelliet/2022/@203363,318913,11.47>, geraadpleegd op 15/5/2023.

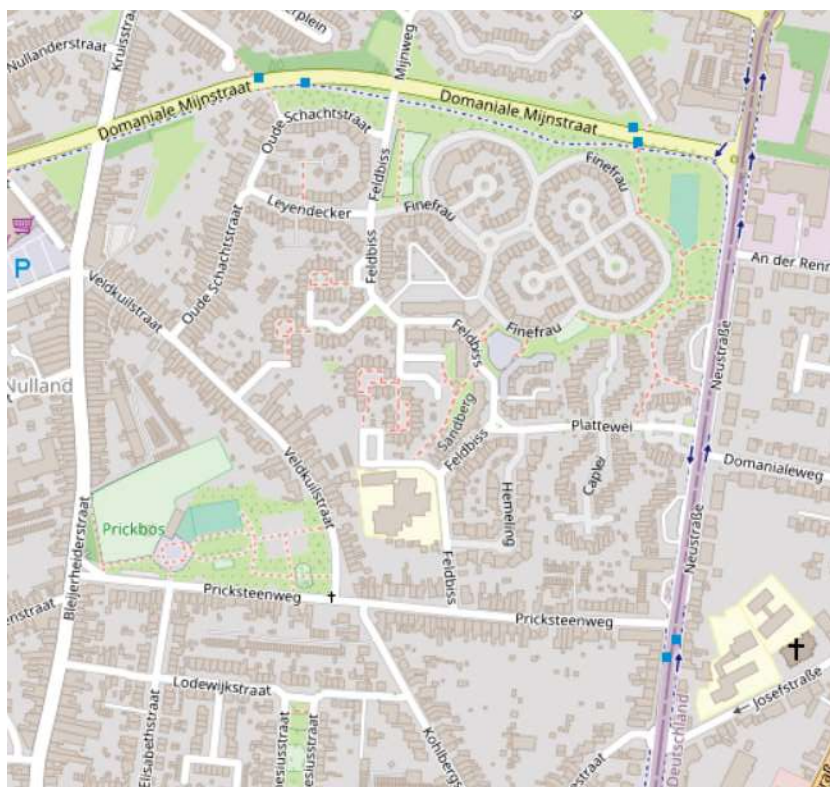

Het Willem-terrein in 1965. Opname vanaf de Duitse kant van de grens, Wiek Ernst Luchtfotografie. [HCL, Domaniale Mijn te Kerkrade, 1797-1996, toegangsnummer 17.04 inv. nr. 1113]

De geschiedenis van de sanering en herstructurering van de terreinen van de Domaniale begint vóór het uitkomen van *Studie Mijnterreinen* en de introductie van de slogan ‘van zwart naar groen’. De afbraak van gebouwen van de Domaniale begon zelfs al voordat de laatste kolen gedolven waren. De nieuwste schacht, de Baamstraatschacht uit 1962, werd in 1967 alweer gesloten en opgevuld.³⁶ Tussen 1965 en 1968 werden, waarschijnlijk met het oog op de aankomende sluiting, maatregelen genomen om de briketwasserij, de droogwasserij, de suspensiewasserij, een zeverij en waterreinigingsinstallaties te slopen. Dit werk werd eerst gegund aan een lokaal bedrijf, N.V. Kalkindustrie De Schaesberg uit Valkenburg, dat een bedrijf uit Beverwijk (Noord-Holland) in de arm nam. Uit notities van het Beverwijkse bedrijf, waarmee onenigheid ontstond over het af te voeren afval, blijkt dat De Schaesberg naar eigen zeggen geen ervaring had met sloopwerk, maar het contract kreeg omdat de vertegenwoordiger ‘in goede relatie staat met de directie’.³⁷ Het metaalafval

36 P. Geilenkirchen, *Domaniale Steenkolenmijnen 1815-1996* (Kerkrade 2021) 432.

37 HCL Maastricht, *Domaniale Mijn te Kerkrade 1797-1996*, 17.04, inv.nr. 1700. Citaat afkomstig uit:

Het voormalige Willem-terrein en omgeving vandaag de dag. Bron: Open Street Map en Open Street Map bijdragers, <https://www.openstreetmap.org/#map=16/50.8583/6.0694>, geraadpleegd 1/9/2023.

van de Domaniale Mijn werd getransporteerd naar de Hoogovens in IJmuiden. De Domaniale Mijn was echter niet tevreden met de (door het bedrijf) geboekte resultaten omdat door een onderbreking van de werkzaamheden vertraging ontstond. Daarop besloot de mijn een ander bedrijf in te huren. Dit was gestationeerd in het nabijgelegen Stolberg, oostelijk van Aken. In 1971, zo'n twee jaar na de sluiting van de Domaniale, werd het laatste grote gebouw van de mijn, een stalen schachtboks, afgebroken. Overigens werden er, naast de beginnende afbraak, tot 1969 ook nog

HCL Maastricht, Domaniale Mijn te Kerkrade 1797-1996, 17.04, inv.nr. 1700: Notities inzake contract tussen N.V.G. Kruk Handels- en Aannemingsbedrijf te Beverwijk.

nieuwe constructies aangelegd.³⁸

'Twee jaar na de sluiting van de Domaniale', zo stelde mijnwerkerszoon en auteur van een boek over de Domaniale Mijn, Paul Geilenkirchen, 'was het mijn-terrein aan de Nieuwstraat veranderd in een soort maanlandschap, met hier en daar wat brokken beton en uit de grond stekende stukken ijzer'.³⁹ In 1974 gaf Studie Mijnterreinen een ander beeld. Daarin kreeg het Willem-terrein juist een positieve evaluatie. Het een sluit het ander echter niet uit. Volgens de Studie was het terrein netjes en schoon achtergelaten (oftewel: alles was gesloopt), de voorbereidingen voor de bouw van huizen konden direct beginnen en het door de gemeente opgestelde bestemmingsplan *Parkplan Domaniale* zou daar prima passen.⁴⁰

Op dit punt, zo zou men kunnen zeggen, hadden de bulldozers het 'zwart' uit 'van zwart naar groen' platgegooid. Afgezien van een paar zo'n honderd jaar-oude mijnwerkershuizen waren de restanten van het mijnverleden op het Willem-terrein in ieder geval bovengronds verdwenen.

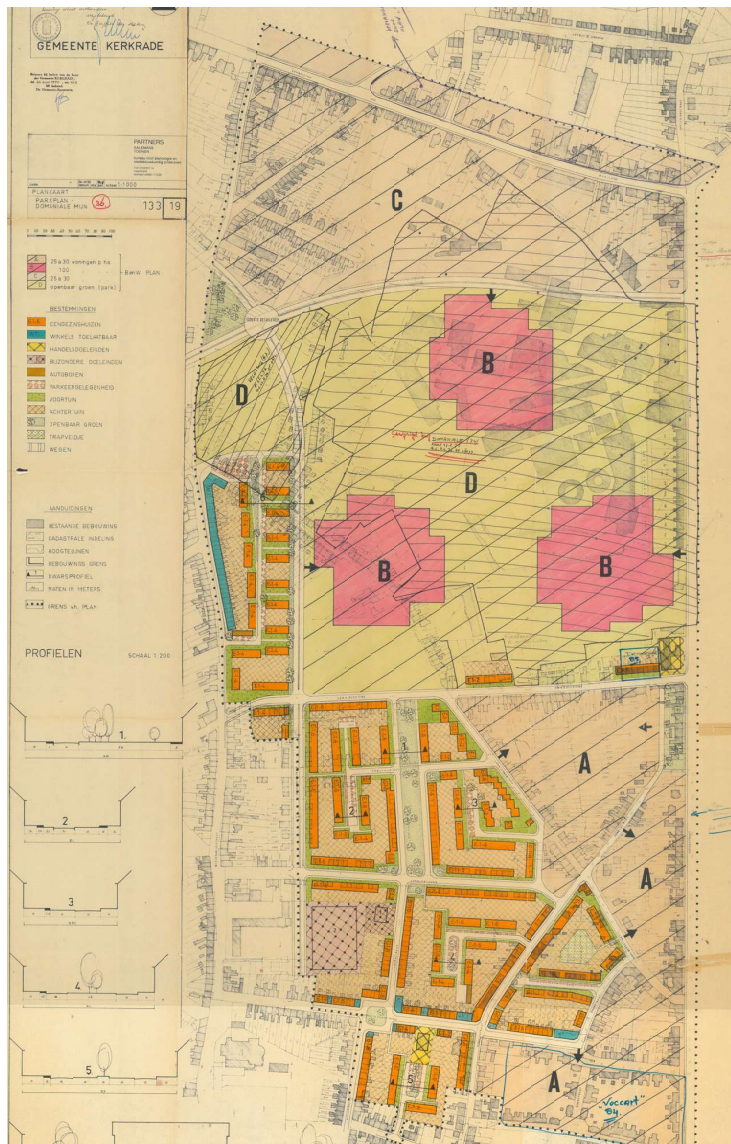
Het eerder al genoemde *Parkplan Domaniale* werd in augustus 1970 vastgesteld door de Gemeente Kerkrade. Daarmee is het ouder dan Studie Mijnterreinen en de frase 'van zwart naar groen'. Desalniettemin zijn dezelfde sentimenten en idealen zichtbaar. Het voorgestelde 'groen' komt zelfs al naar voren in de naam: *Parkplan*. Die naam, en zeker ook de bij het plan horende kaart, suggereren overdadige groenvoorzieningen in de nieuwe wijk. In sommige krantenartikelen, en specifiek in de krantenkoppen, wordt een gelijkaardig beeld geschetst: 'Park op plaats van Domaniale'; 'Europa's oudste mijn gaat tegen de vlakke. Terrein Domaniale wordt parkachtig woongebied' en 'Domaniale-terrein straks een fris park. Stoflongen-verwekker wordt groene zuurstof-gordel'.⁴¹

38 HCL Maastricht, Domaniale Mijn te Kerkrade 1797-1996, 17.04, inv.nr. 1700; HCL Maastricht, Domaniale Mijn te Kerkrade 1797-1996, 17.04, inv.nr. 1701; HCL Maastricht, Domaniale Mijn te Kerkrade 1797-1996, 17.04, inv.nr. 1606.

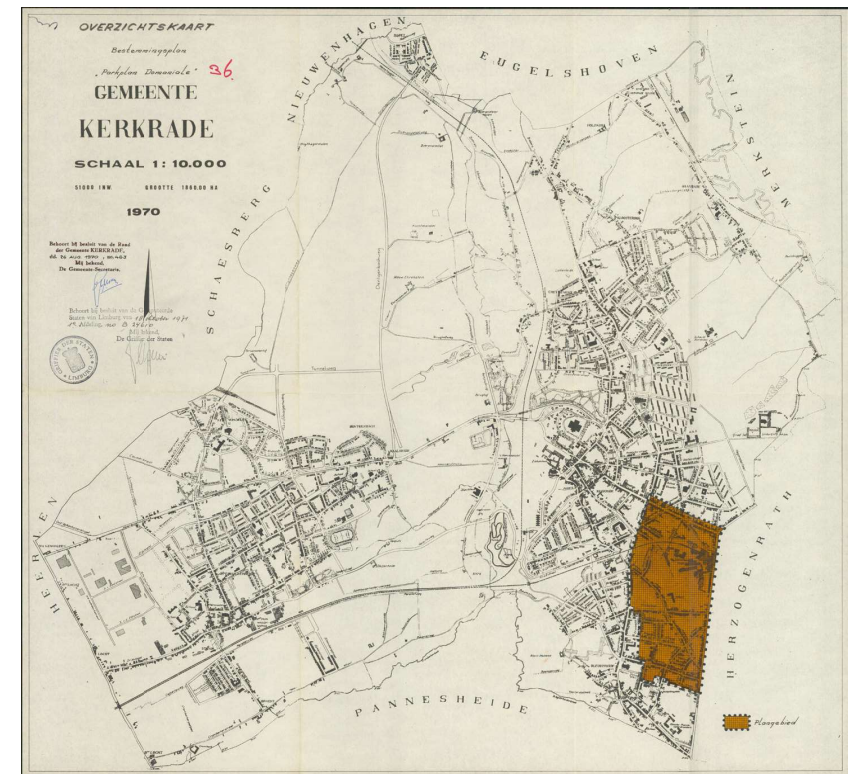
39 Geilenkirchen, *Domaniale Steenkolenmijnen*, 458.

40 Ir. Hoefnagels *Projectpromotie, Studie*, 15.

41 'Park op plaats van Domaniale', *Limburgsch Dagblad* (Heerlen, 25-02-1970) 15, via: Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010541251:mpeg21:p015> geraadpleegd 15/5/2023; 'Europa's oudste mijn gaat tegen de vlakke. Terrein Domaniale wordt parkachtig woongebied', *De Nieuwe Limburger* (Maastricht, 25-02-1970) 7, via: Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMCC01:048168021:mpeg21:p00007>, geraadpleegd op 15/5/2023; 'Domaniale-terrein straks een fris park. Stoflongen-verwekker wordt groene zuurstof-gordel', *De Nieuwe Limburger* (Maastricht, 22-10-1970) 2, via: Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMCC01:048176019:mpeg21:p00002>, geraadpleegd op 15/5/2023.

Het Parkplan Domaniale. De groene vlakken wijzen op voortuinen en publiek groen. De vlakken omschreven met D (geel) betreffen eveneens openbaar groen, hier in park-vorm. [HCL, Provinciale Griffie, toegangsnummer 04.09 inv. nr. 1574]

Het gebied omvat door het parkplan Domaniale. [HCL, Provinciale Griffie, toegangsnummer 04.09 inv. nr. 1574]

Het Parkplan betrof naast het Willem-terrein ook enkele nabijgelegen huizenblokken. Het voorzag in nieuw te bouwen huizen en huizenblokken, een kleine hoeveelheid winkels en industrie, en veel publieke groenvoorziening. De term groenvoorziening is hier ietwat misleidend; daaronder werden (tot op zekere hoogte) ook parkeerplaatsen, wegen, sportvelden en gebouwen voor recreatie verstaan. De gemeente schreef in een uitleg uit 1970/71:

Als zodanig behelst het een omvangrijk saneringsplan, dat een van de oudste gedeelten van het woongebied Kerkrade-Oost opnieuw regelt. De bedoeling heeft daarbij voorgestaan om, nu het industriële gebouwencomplex, dat van oudsher deze woonbuurt visueel heeft gedomineerd, zal gaan verdwijnen, ter

plaatse te komen tot een geheel nieuwe benadering van het wonen. Daarbij zou enerzijds in dit tot dusverre met groen zeer karig bedeelde stadsdeel een ruime, parkachtige groenvoorziening tot stand moeten komen, maar anderzijds een zodanige bebouwingsdichtheid dienen te worden bereikt, dat de economische uitvoerbaarheid van het plan niet in gevaar komt.⁴²

Hierin komt al het idee naar voren dat de mijn een bron van hinder was geweest voor de ruimtelijke planning van het gebied, immers de mijn had de woonbuurt ‘gedomineerd’ – niet de meest neutrale term. Ook de wens om te vernieuwen komt naar voren, de ruimtelijke ordening werd ‘opnieuw geregeld’ en er kwam plaats voor ‘een geheel nieuwe benadering van het wonen’.

Niet iedereen was even gecharmeerd van dit plan. Vier mensen, en de Nationale Spoorwegen (NS), tekenden protest aan tegen de voorgenomen plannen. Deze bezwaren werden in eerste instantie ingediend bij de gemeente en, na vaststelling van het plan, bij Gedeputeerde Staten, waar de Provinciale Planologische Dienst (PPD) meekeek. De petitie-schrijvers waren, afgezien van de NS, allen woonachtig in het gebied waarop het plan betrekking had. Eén van hen was met vervroegd pensioen gegaan als gevolg van de mijnsluiting, een ander had om dezelfde reden van baan moeten veranderen (een baan die door het plan nu ook op de tocht stond). Twee van de petitie-schrijvers, de eigenaar van een kippenboerderij en de eigenaar van een aantal autoboxen, die in het nieuwe plan niet langer toegestaan zouden zijn, vreesden voor hun inkomsten. Van drie bezwaarmakers zijn de brieven bewaard in het archief van de Provinciale Griffie. Deze brieven, alle geschreven door privépersonen, en de reacties daarop vormen de basis voor onderstaande analyse. Wat er met de petitie van de NS en de kippenboer gebeurd is, wordt niet precies duidelijk. Hun brieven en bijbehorende uitgebreide reacties zijn niet bijgesloten. De gemeente stelde niet alleen te kunnen oordelen over het verzoek van de NS en stelde dat de kippenboer een vergoeding zou krijgen voor de inkomstenderving.⁴³

Twee van de petitie-schrijvers van wie de brief bewaard is, maakten bezwaar tegen het verlies van een groot deel van hun tuinen. Deze groene ruimte was belangrijk voor hen, in verband met privacy en privégebruik. Eén van hen stelde zelfs dat zijn hobby, tuinieren, hem uit de gemeentelijke ouderenzorg hield. De ander vreesde voor de gevolgen die het verdwijnen van al die private tuinen zou hebben voor de lokale vogelstand. De derde petitie-schrijver had meer algemene bezwaren.

42 HCL Maastricht, Provinciale Griffie in Limburg, (1930) januari 1944 – april 1987 (1994), 04.09, inv.nr. 1574: ‘Toelichting bij het bestemmingsplan ‘Parkplan Domaniale’ gemeente Kerkrade’, dd. 26 augustus 1970/18 oktober 1971.

43 HCL Maastricht, Provinciale Griffie in Limburg, (1930) januari 1944 – april 1987 (1994), 04.09, inv.nr. 1574.

Hij trok de noodzaak van ‘een geheel nieuwe benadering van het wonen’ in twijfel, en zette vraagtekens bij de claim van de gemeente dat het gebied traditioneel weinig groen kende. De huizen hadden immers grote tuinen.⁴⁴

De drie petitie-schrijvers hebben gemeen dat ze het belang van de privétuinen benadrukken, in het algemeen of voor hun eigen gebruik. In het vervolg van de discussie stelde de gemeente dat de privétuinen niet behouden konden blijven, omdat deze slechts een enkeling tot nut waren, terwijl publieke groenvoorzieningen iedereen ten goede kwamen. Dit publieke belang woog zwaarder dan de privébelangen van de petitie-schrijvers. Die meenden echter dat iedereen kon genieten van goed onderhouden tuinen, omdat deze ook een aangenaam uitzicht boden.⁴⁵

De gemeente baseerde haar argumentatie echter niet enkel op de voorrang van het algemene belang ten opzichte van de privébelangen die daarmee in het geding waren. Ze stelde ook dat

[h]iermede wil niet gezegd zijn, dat de waarde van privacy en tuinen bij woningen dezerzijds wordt ontkend, doch wel dat de toevallige in het verleden gegroeide situaties niet de maatstaf kunnen zijn voor het opzetten van een verantwoorde stede[n]bouwkundige planning, maar dat een en ander in belangrijke mate mede wordt bepaald door de doelstellingen, die met het bestemmingsplan worden beoogd.⁴⁶

Opnieuw zien we hier het idee terugkeren dat de ruimtelijke ordening in het verleden niet voldeed aan wat men ‘verantwoord’ vond. Ook de wens om te vernieuwen is tussen de regels duidelijk zichtbaar: De bestaande situatie was voortgekomen uit een chaotisch, niet fatsoenlijk gepland verleden, en dat kon met geen mogelijkheid bepalen hoe het gebied er in de toekomst uit zou zien.

De PPD stelde een van de petitie-schrijvers, de vogelliefhebber, in het gelijk. Hoewel de directeur van de PPD het liefst zou zien dat alle oude huizen werden afgebroken (en dus ook alle tuinen), was hij het er mee eens dat, nu die afbraak niet zou plaatsvinden, de bewoners wel een tuin van fatsoenlijk formaat moesten kunnen behouden. De andere twee petitie-schrijvers werden ongegrond verklaard.⁴⁷

44 HCL Maastricht, Provinciale Griffie in Limburg, (1930) januari 1944 – april 1987 (1994), 04.09, inv.nr. 1574.

45 HCL Maastricht, Provinciale Griffie in Limburg, (1930) januari 1944 – april 1987 (1994), 04.09, inv.nr. 1574.

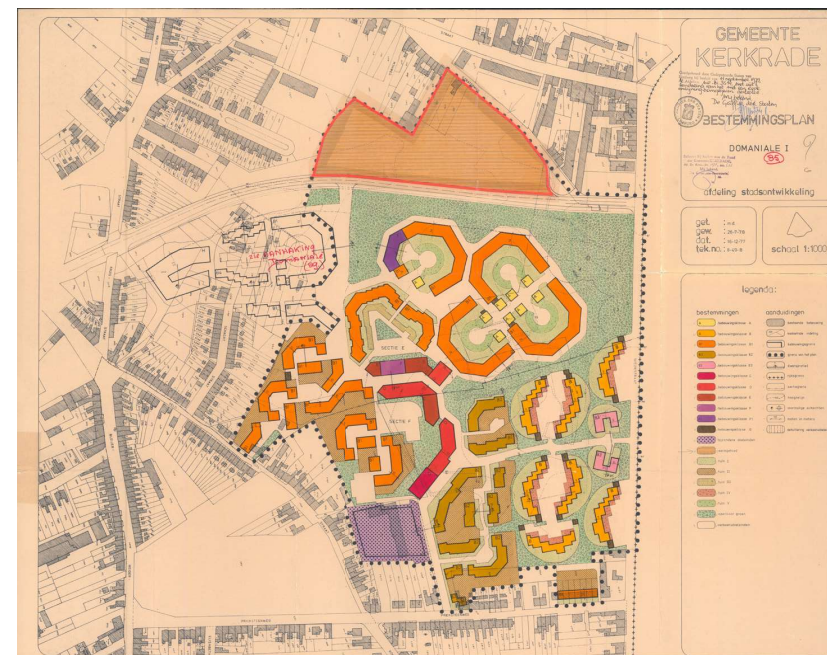
46 HCL Maastricht, Provinciale Griffie in Limburg, (1930) januari 1944 – april 1987 (1994), 04.09, inv.nr. 1574: ‘brief van Gemeente Kerkrade aan het College van Gedeputeerde Staten van Limburg’, dd. 31 maart 1971, p. 2.

47 HCL Maastricht, Provinciale Griffie in Limburg, (1930) januari 1944 – april 1987 (1994), 04.09, inv.nr. 1574.

Het 'Parkplan Domaniale' werd in de jaren 1970 meerdere malen aangepast. In het begin van dat decennium kreeg een kleine driehoek van straten een eigen bestemmingsplan, om zo niet langer de ontwikkeling van daar al bestaande bedrijven tegen te werken.⁴⁸ De tweede helft van de jaren 1970 zag nog drie plannen voor het voormalige Willem-terrein. In een van die aanpassingen uit 1975/76 zijn duidelijke echo's van Studie Mijnterreinen te horen. Over het (inmiddels braakliggende) Willem-terrein werd geschreven dat het een 'grote kale vlakte' was en zodoende een 'niet al te positieve invloed op het woonklimaat in Bleijerheide' had.⁴⁹ Het groen in het gebied wordt ook in dit herziene plan benadrukt, hoewel het opnieuw ook economisch haalbaar moest blijven. Die nadruk op het 'groen', veranderde echter niets aan de prominente plaats voor woonblokken, parkeerplaatsen en wegen, die toch meer 'grijs' dan 'groen' zijn.

Een van deze herziene plannen stuitte opnieuw op verzet van bewoners. Zij vreesden voor hun tuinen, en zelfs hun huizen. De gemeente beargumenteerde echter dat zij de wettelijke compensatie zouden krijgen en stelde opnieuw dat private belangen niet vóór de publieke belangen konden gaan.⁵⁰ Het opvallende 'bloemkool'-patroon van de huidige wijk verschijnt in deze plannen.⁵¹ Dat bij de bouw van de wijk rekening moest worden gehouden met oude mijnschachten in de omgeving, blijkt uit enkele van de kaarten bij de plannen. Daarop staan de oude mijnschachten aangegeven als twee concentrische cirkels. Vijfentwintig meter rondom de oude schachten mocht niet gebouwd worden.⁵²

- 48 HCL Maastricht, Provinciale Griffie in Limburg, (1930) januari 1944 - april 1987 (1994), 04.09, inv.nr. 1650.
- 49 HCL Maastricht, Provinciale Griffie in Limburg, (1930) januari 1944 - april 1987 (1994), 04.09, inv.nr. 1571; 'Toelichting deel uitmakende van het bestemmingsplan Domaniale', dd. 27 augustus 1975/8 maart 1976.
- 50 HCL Maastricht, Provinciale Griffie in Limburg, (1930) januari 1944 - april 1987 (1994), 04.09, inv.nr. 1571.
- 51 HCL Maastricht, Provinciale Griffie in Limburg, (1930) januari 1944 - april 1987 (1994), 04.09, inv.nr. 1572; HCL Maastricht, Provinciale Griffie in Limburg, (1930) januari 1944 - april 1987 (1994), 04.09, inv.nr. 1573.
- 52 HCL Maastricht, Provinciale Griffie in Limburg, (1930) januari 1944 - april 1987 (1994), 04.09, inv.nr. 1571; HCL Maastricht, Provinciale Griffie in Limburg, (1930) januari 1944 - april 1987 (1994), 04.09, inv.nr. 1572; HCL Maastricht, Provinciale Griffie in Limburg, (1930) januari 1944 - april 1987 (1994), 04.09, inv.nr. 1573.

Detail van de kaart bij Bestemmingsplan Domaniale. Bij het herinrichten van het Willem-terrein moest men rekening houden met het voorkomen van oude schachten. Deze zijn op de kaart te zien als concentrische cirkels, bijvoorbeeld rechtsboven in het groene vak. Ook verschijnt in deze periode het opvallende bloemkoolpatroon dat de wijk vandaag de dag nog makkelijk herkenbaar maakt. [HCL, Provinciale Griffie, toegangsnummer 04.09 inv.nr. 1572]

In de beschreven discussies over de herinrichting van het Willem-terrein komt een aantal zaken duidelijk naar voren. De gemeente lijkt de plannen zo snel mogelijk te hebben willen doorvoeren. Ze wilden het gebied saneren, naar de toekomst kijken, en stelden dat ze zich daar met deze maatregelen op voorbereiden. Vanuit hun perspectief had het 'groen' van de privétuinen minder waarde dan het 'groen' in de openbare ruimte. Sommige bewoners hadden daar duidelijk een andere mening over. Net als in de meer algemene 'van zwart naar groen' retoriek is 'groen' hier dus niet zo eenvoudig te definiëren. Opnieuw is 'grijs' ook aanwezig – zonder ooit 'grijs' genoemd te worden – zij het dan in de vorm van woningen en parkeerplaatsen en niet zozeer als industrie. De wens om weg te breken van het verleden, om aanpassingen te maken aan een oude, historisch gegroeide situatie werd ook in het geval van het Willem-terrein geuit. Misschien kunnen we dit zelfs zien als een beweging

weg van de (bijna stereotype) traditionele mijnwerkerstuin naar een andere vorm van 'groene' ruimte. Satellietafbeeldingen tonen vandaag de dag een groene wijk met veel (nog altijd groene) tuinen,⁵³ maar het is niet het weelderige groene parklandschap dat de plannen uit de vroege jaren 1970 suggereerden.

Milieu, ruimtelijke ordening en erfgoed in de twintigste eeuw

De sanering en herstructurering van de Limburgse Mijnstreek vond uiteraard niet plaats in een vacuüm. In Nederland – en in Europa in het algemeen – waren er op het gebied van ruimtelijke ordening, milieu en erfgoed ook de nodige ontwikkelingen gaande. Hoewel de geschiedenis van de natuur- en milieubewegingen in Nederland terugvoert tot zeker de negentiende eeuw, zijn voor dit artikel vooral de ontwikkelingen van midden vorige eeuw van belang. Over deze ontwikkelingen is door zowel betrokken instanties als door wetenschappers gepubliceerd,⁵⁴ maar de plaats die Limburg daarin inneemt, is nog nauwelijks onderzocht. Het blijft vooralsnog bij een in 1989 gepubliceerd boekje van de Stichting Milieufederatie Limburg: *De wal en het schip: aktievoeren voor natuur en milieu in Limburg*. Daarin wordt de ontwikkeling van de Limburgse milieubeweging sinds de jaren 1970 besproken. Zij stellen dat er aanvankelijk vanuit de overheid weinig aandacht was voor milieuproblematiek. Het beleid was met name op de economie gericht. Deze beleidskeuze, en daarmee de achteruitgang van de Limburgse natuur, koppelen de auteurs aan de sluiting van de mijnen:

De Zuid-Limburgse heuvels, de Maasvallei, bossen en heidevelden, akkers, rust en ruimte. Dat is voor veel Nederlanders synoniem met Limburg. De mooiste provincie van ons land, zo heet het. Zo was het althans in het Limburg van voor de sluiting van de kolenmijnen, in de jaren '50. In de mijnen werd goed geld verdiend, daarbuiten was de lössgrond vruchtbaar en bloeiden de bomen in het Mergelland. De menselijke activiteiten waren in redelijk evenwicht met de natuur. Veel Nederlanders begaven zich met graagte naar de

53 Voor moderne satellietbeelden, zie: Topotijdreis, <https://topotijdreis.nl/satelliet/2022/@203363,318913,11.47>, geraadpleegd op 15/5/2023.

54 Zie bijvoorbeeld: M. van der Steen e.a., *Aandacht voor het alledaagse. 50 jaar milieubeleid in beeld* (Amersfoort 2021); H.T. Siraa, A.J. van der Valk en W.L. Wissink, *Met het oog op de omgeving. Een geschiedenis van de zorg voor de kwaliteit van de leefomgeving. Het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (1965-1995)* (s-Gravenhage 1995); J.L. van Zanden, 'De veranderende relatie tussen mens en natuur', in: J.L. van Zanden en S.W. Verstegen eds., *Groene geschiedenis van Nederland* (Zeist 1993) 179-208.

meest zuidelijke provincie voor een paar dagen rust en stilte [...] Tien jaar later zag datzelfde stukje Nederland er al anders uit. De mijnen zouden worden gesloten. Het verlies van 40.000 arbeidsplaatsen zou moeten worden opgevangen door een grootscheepse herstructurering, met geld uit Den Haag.⁵⁵

Pas ten tijde van de publicatie zagen de auteurs daarin een enige verandering optreden. Op papier kwam er in ieder geval een vorm van beleid waarin ook plaats was voor natuur en milieu, in de praktijk stelden ze echter vast dat het oude beleid nog doorleefde.⁵⁶ In dit deel van dit artikel zal eerst de bredere context van de opkomende milieu- en natuurbeschermingsbeweging enerzijds en het begrip 'industriële erfgoed' anderzijds worden besproken. Vervolgens wordt gekeken hoe de ontwikkelingen in de Mijnstreek zich verhouden tot deze (inter)nationale ontwikkelingen.

De opkomst van milieu- en natuurbeschermingsprotesten in de tweede helft van de vorige eeuw wordt vaak gekoppeld aan de economische groei van de jaren 1950 en 1960 en de opkomst van protestbewegingen in het algemeen. De economische voorspoed ging gepaard met toenemende milieu- en natuurproblematiek. In de jaren 1960 en 1970 kaartten actiegroepen deze problemen aan. Zij vroegen met name aandacht voor (de hinder veroorzaakt door) luchtvervuiling van grote (chemische) bedrijven, en protesteerden tegen grote watertechnische werken.⁵⁷ Verder waren de jaren 1970 de jaren van de anti-kernenergiebeweging en de publicatie van het rapport van de Club van Rome.⁵⁸ In het beleid lag de focus vooral op 'het opruimen, saneren en schoonhouden van de leefomgeving'.⁵⁹ De economische crises in dit en het daaropvolgende decennium betekenden een verminderde (politieke) belangstelling voor natuur- en milieuvraagstukken. In de jaren 1980 bleek, nadat in Lekkerkerk een eerste geval aan het licht gekomen was, op een groot aantal plaatsen in Nederland sprake te zijn van (chemische) bodemvervuiling. Dit leidde tot een landelijk saneringsplan voor dergelijke sites.⁶⁰

In de ruimtelijke ordening was er in de jaren 1960 veel aandacht voor woningbouw, aangezien Nederland kampte met een grote woningnood. Ook na de jaren

55 H. Bemelmans, L. Meisen en H. Vijverberg eds., *De wal en het schip. Aktievoeren voor natuur en milieu in Limburg* (Bemelen 1989) 4.

56 *Ibidem*, 4-8.

57 Van Zanden, 'De veranderende relatie', 193-198, 204-205.

58 Van der Steen e.a., *Aandacht voor het alledaagse*, 20-25; H.A. van der Heijden, 'De milieubeweging in de twintigste eeuw', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 34 (2004) 445-483, aldaar 459-463;

59 Van der Steen e.a., *Aandacht voor het alledaagse*, 20.

60 *Ibidem*, 26; Siraa, Van der Valk en Wissink, *Met het oog op de omgeving*, 235; Van Zanden, 'De veranderende relatie', 198-199.

1960 bleef de woningvraag hoog.⁶¹ In 1966 werd de Tweede Nota Ruimtelijke Ordening gepubliceerd. Daarin ging men uit van een doorgaande economische groei én een gigantische bevolkingsgroei tot het jaar 2000. De problemen met het leefmilieu die door deze groei zouden ontstaan, moesten met de Tweede Nota aangepakt worden. Suburbanisatie werd daarbij gezien als een mogelijk probleem. Mensen ontvluchtten de stad vanwege het slechte woonmilieu om buiten de stad in een groenere omgeving te kunnen wonen. Dit bleef echter niet zonder gevolgen voor de dorpen buiten de stad. De studie van H. van der Cammen en L. A. de Klerk laat zien dat in de landelijke planvorming ‘orde’ een centraal begrip was. In nieuwbouw was hoogbouw bijzonder populair. Begin jaren 1970 trad daarin verandering op en opteerde men liever voor laagbouw in een groene omgeving. In de jaren 1970 en 1980 vonden er, onder druk van de economische en demografische ontwikkelingen, meer wijzigingen plaats in de aanpak van de ruimtelijke ordening. In plaats van de grootschaligheid van de jaren 1960, koos men nu voor kleinschaligheid en wenste men met de ruimtelijke ordening zelfontplooiing te stimuleren. Van der Cammen en de Klerk spreken van een ‘zoektocht naar nieuwe stedelijkheid’, waarbij de stad knus en huiselijk moest zijn. Bij nieuwbouw maakte men gebruik van al bestaande terreinen – zoals verlaten industrieterreinen – in plaats van de stad ruimtelijk uit te breiden, een aanpak die wel ‘inbreiden’ genoemd wordt. In deze periode komt er ook toenemende inspraak van de bevolking in planningsprocedures. Er was meer sprake van samenwerking tussen bewoners en overheid dan van door de overheid opgelegde ruimtelijke plannen.⁶²

Ook het begrip ‘erfgoed’ is onderhevig aan (maatschappelijke) ontwikkelingen. Auteurs zoals John Turnbridge en Laurajane Smith toonden aan dat erfgoed in hoge mate een sociaal construct is. Het wordt gevormd door de ideeën en gevoelens die leven in een samenleving. Daarmee is het ook geen onbetwist begrip, want wie bepaalt eigenlijk wat erfgoedwaardig is? Smith maakt daarbij onderscheid tussen erfgoedwaarde volgens het *Authoritative Heritage Discours* (AHD), oftewel conventioneel erfgoed, en erfgoed dat daar niet aan voldoet, onconventioneel erfgoed zeggend. Zij past dit toe op het voormalige industrie-mijnstadje Castleford waar, net als in de Nederlandse Mijnstreek, ogenschijnlijk alle sporen van de mijnbouw gesloopt werden. Van erfgoed in de zin van het heersende erfgoedbegrip (het AHD) is dus geen sprake. In Castleford wordt door de lokale erfgoedvereniging echter teruggegrepen op andere vormen van erfgoed – gemeenschapszin,

61 Siraa, Van der Valk en Wissink, *Met het oog op de omgeving*, 17-18, 87.

62 H. van der Cammen en L.A. de Klerk, *Ruimtelijke ordening. Van plannen komen plannen. De ontwikkelingsgang van de ruimtelijke ordening in Nederland* (Utrecht 2002, 5^e druk) 133-185. De term ‘zoektocht naar nieuwe stedelijkheid’ is te vinden op: Van der Cammen en de Klerk, *Ruimtelijke ordening*, 181.

vakbondsvaardens, en vaardigheden van voormalige medewerkers van de stads-industrieën – om vorm te geven aan de lokale identiteit en trots.⁶³

Het heeft lange tijd geduurd voordat industrieel erfgoed enigszins serieus genomen werd als erfgoedcategorie. De bescherming van uit historisch oogpunt interessante gebouwen kan worden teruggedleid tot (minstens) de negentiende eeuw; David Harvey beargumenteert zelfs dat ‘erfgoed’ er eigenlijk altijd al geweest is.⁶⁴ De overblijfselen van industriële activiteiten vielen echter lange tijd buiten de boot. Het begin van het ‘industrieel erfgoed’ als categorie wordt vaak gezien in een Britse publicatie uit 1955, waarin historicus Michael Rix de noodklok luidde. Met de snelle economische en industriële ontwikkelingen van dat moment dreigde het oudere industriële erfgoed – uit de tijd van de Industriële Revolutie – te verdwijnen. Toch was de bescherming van dergelijke overblijfselen tot de jaren 1980 grotendeels te danken aan enthousiastelingen en vrijwilligers.⁶⁵

In Nederland verwierf de industriële archeologie pas relatief laat enige bekendheid. Zo’n twintig jaar na de publicatie van Rix’ artikel werd in Nederland het eerste symposium voor industriële archeologie gehouden. Bovendien werkte de Monumentenwet op dat moment bepaald niet mee. Georges Linssen stelde immers in 1977 vast dat daarin werd voorgeschreven dat een object minstens vijftig jaar oud moest zijn om voor het predicaat ‘rijksmonument’ in aanmerking te kunnen komen. Daarmee was alles dat na 1926 gebouwd was, waaronder dus veel industriële gebouwen, bij voorbaat uitgesloten van bescherming als rijksmonument. De bescherming voor de jongere monumentencategorie was de taak van lagere overheden. In de praktijk zag Linsen bovendien dat de rijksmonumentenlijst vooral gebouwen van vóór 1850 bevatte en slechts zeer zelden industriële relicten. Enkel wanneer deze als landschappelijk ‘mooi’ konden worden beschouwd – zoals

63 John E. Turnbridge, ‘The question of heritage in European cultural conflict’, in: Brian Graham ed., *Modern Europe. Place, culture and identity* (Londen/New York 1998) 236-260, aldaar 236-239; Laurajane Smith, *Uses of heritage* (Londen 2006) 237-275.

64 D. C. Harvey, ‘Heritage Pasts and Heritage Presents: temporality, meaning and the scope of heritage studies’, *International Journal of Heritage Studies* 7 (2001) 319-338, aldaar 319-321. De Nederlandse Monumentenzorg werd opgericht in de negentiende eeuw. Voor een geschiedenis van de Nederlandse monumentenzorg, zie: J. Tillema, *Schetsen uit de geschiedenis van de Monumentenzorg in Nederland* (’s-Gravenhage 1975).

65 Michael Rix, ‘Industrial Archaeology’, *The Amateur Historian* 8 (1955) 225-229; B. Zwegers, *Cultural Heritage in Transition. A Multi-Level Perspective on World Heritage in Germany and the United Kingdom, 1970-2020*. *Studies in Art, Heritage, Law and the Market* 4 (Cham 2022) 119-130, aldaar 125; H. Balthazar, ‘Industriële archeologen bestaan niet. Een verkenning van de industriële archeologie: definities en realisaties’, *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg/Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 22 (1977) 4-17, <https://doi.org/10.58484/ssegl.v22i12812>, aldaar 4; British Association for Local History, ‘The Amateur Historian Volume 2 Number 8 October November 1955, Industrial Archeology’: <https://www.balh.org.uk/publication-tlh-the-amateur-historian-volume-2-number-8-october-november-1955>, geraadpleegd 25/07/2023.

windmolens – werden ze opgenomen.⁶⁶

Vanaf de jaren 1980 verwierf het begrip ‘industriële erfgoed’ een bredere bekendheid. Bart Zwegers beschreef hoe in Groot-Brittannië en Duitsland de groeiende interesse voor dit type erfgoed samenhangt met de sluiting van grote industriecomplexen, waaronder ook veel mijnen. Die sluiting had plaats ten tijde van een economische recessie. Door dergelijke complexen tot een toeristische bestemming te maken, hoopten betrokken instanties zowel de bij de sluiting veroorzaakte werkloosheidsproblematiek als de uit de sluiting voortvloeiende problemen voor de ruimtelijke ordening aan te pakken.⁶⁷ In diezelfde periode belandden ook de eerste industriële sites op de werelderfgoedlijst van UNESCO, maar pas vanaf de jaren 1990 werd het daar een volwaardige, goed vertegenwoordigde categorie.⁶⁸

Het ‘herbestemmen’ van erfgoed, zowel industrieel als anderszins, verwierf vanaf midden jaren 1970 steeds meer bekendheid. Ook in Nederland was dit het geval. Peter Nijhof stelde in 2000 vast dat het integrale behoud van industriële sites vaak simpelweg niet mogelijk is. Soms worden gebouwen enkel tijdelijk herbestemd, in plaats van permanent, en zelfs in dat laatste geval is ‘ont-herbestemming’ nog altijd een gevaar voor het voortbestaan van het gebouw of complex.⁶⁹ Ondanks de toenemende bekendheid van herbestemming als een manier om erfgoed te behouden, stelde Ed Schulte in dezelfde publicatie vast dat industrieel erfgoed in de planologie niet zelden simpelweg over het hoofd gezien wordt. Sloop wordt vaak als de eenvoudigste en goedkoopste optie gezien. Bescherming als monument kan bijdragen aan een toenemend inzicht van eigenaren in de waarde van een gebouw, maar wordt door deze partij vaak niet gewenst uit angst voor bijkomende plichten en kosten.⁷⁰

De sanering van de Mijnstreek als vraagstuk over milieu, ruimtelijke ordening en erfgoed

De vraag is nu welke plek de sanering en herstructurering van de Limburgse mijn-terreinen inneemt in bovenstaande ontwikkelingen. De sanering en herstructure-

66 G. Linssen, ‘De industriële archeologie in Nederlands Limburg’, *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg/Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 22 (1977) 18-32, <https://doi.org/10.58484/ssagl.v22i12813>, aldaar 25-27.

67 Zwegers, *Cultural Heritage*, 119-127.

68 *Ibidem*, 127-129.

69 P. Nijhof, ‘Van hergebruik naar herbestemming’, in: P. Nijhof en E. Schulte eds., *Herbestemming industrieel erfgoed in Nederland* (Zutphen 2000) 9-21, aldaar 11, 13-18, 20-21.

70 E. Schulte, ‘Theorie, het proces van herbestemmen uiteengegemaakt’, in: Nijhof en Schulte eds., *Herbestemming industrieel erfgoed in Nederland*, 22-30, aldaar 26.

ring begon in de late jaren 1960, vroege jaren 1970, en lijkt goeddeels te passen in de (inter)nationale ontwikkelingen. Woningbouw, een centraal thema in de ruimtelijke ordening van de jaren 1960 en lang daarna, was, zoals Van de Weijer aantoonde, een belangrijke financiële drager van de herstructurering van de mijnsterreinen. Daarbij ging het niet (alleen) om het bijbouwen van woningen, maar ook om het vernieuwen van het bestaande woningbestand.⁷¹ De aandacht voor industriële (lucht)vervuiling in de jaren 1950 en 1960 verklaart een deel van de wens om de mijnsterreinen zo snel mogelijk te saneren, en de vrij beperkte sympathie voor wat we nu mijnbouwerfgoed zouden noemen. De mijnindustrie was een milieuvuulende industrie. In publicaties over de herstructurering schemert door dat die vervuiling geaccepteerd werd zolang de mijn een economische bijdrage leverde, maar dat dit argument met de sluiting duidelijk te vervallen kwam. Hoefnagels stelde vast dat de mijnbouw ‘milieuhygiënisch gezien een “vuile” industrie’⁷² was, om twee regels later te stellen:

Vele jaren lang hebben de mijnen welvaart gebracht in onze streek en zijn de steden hier gegroeid om de mijnzetels heen, dankzij de positieve invloed die de mijnindustrie uitoefende op de economie van de streek. Nu de mijnen bijna alle zijn stilgelegd, straalt er van de mijnsterreinen waarop de accom[m]odaties soms al geheel of gedeeltelijk gesloopt zijn, een negatieve invloed uit op de omgeving, zowel voor wat betreft het leefklimaat als ook het werkklimaat.⁷³

Ook in de jaren 1980 vinden we deze visie nog terug:

Toen de mijnen gesloten werden werkten deze grauwe mijnsterreinen depri-merend op de bevolking en oefenden een negatieve invloed uit op de omgeving. Als het mistig was of regende konden de grote grauwe mijngebouwen er nog triester uitzien. Toch had het, toen de mijn nog leefde een eigen, zij het soms trieste charme gehad.⁷⁴

Hoewel in beide citaten de focus van de auteur duidelijk ligt op de effecten van de mijnbouw op de ruimtelijke planning, klinkt hierin toch ook iets door van de meer op het milieugerichte argumenten. Zeker wanneer, zoals bij Hoefnagels, het milieuaspect nog geen twee zinnen eerder benoemd is.

71 Van de Weijer, ‘Herbestemming’, 111-113, 134.

72 Ir. Hoefnagels *Projectpromotie*, Studie, 6.

73 *Ibidem*.

74 Houben, *Een nieuw begin*, 4-5.

De vraag is hoe een toename aan aandacht voor natuur- en milieuvraagstukken zich laat rijmen met de doelbewuste vernietiging van het moerasgebied door de bouw van een militair depot. De ruimtelijke herstructurering had een sterk economische focus, zoals eerder al bleek uit de citaten uit de bestemmingsplannen en *Het nieuwe aanzien*, alsook de studies van Van de Weijer en van Bemelmans en collega's.⁷⁵ Het aantrekken van nieuwe werkgelegenheid werd van groot belang geacht. Daarnaast stelden Bemelmans, Meisen en Vijverberg ook al vast dat de vroege natuur-protestgroepen niet echt serieus genomen werden en sowieso weinig slagkracht hadden.⁷⁶

Ook in de jaren 1970 en 1980 passen de ontwikkelingen rond de sanering en herstructurering in de Mijnstreek redelijk in de landelijke trend. 'Opruimen, saneren en schoonhouden'⁷⁷ is ook bij uitstek wat de ruimtelijke herstructurering van de Mijnstreek lijkt te hebben beoogd. Het omvormen van de mijnsteenbergen heeft equivalenten in de rest van Nederland, zoals het in de jaren 1970 aangelegde recreatiegebied Spaarnwoude, tussen Haarlem en Amsterdam. Daar werd een afvalstortberg veranderd in een groen recreatiegebied.⁷⁸

Daarnaast past het bekend worden van de mijnsteenvervuiling in wijken als De Hopel (gemeente Kerkrade) binnen de bredere reeks aan bodemverontreinigingsgevallen die in Nederland in de jaren 1980 aan het licht kwam. Net als in de landelijke ruimtelijke ordening maakte, in ieder geval op het voormalige Willemterrein, hoogbouw plaats voor laagbouw. Tussen 1971 en 1979 verdween een goed deel van de hoogbouw uit de bestemmingsplannen voor het voormalige Willemterrein. In het eerste plan waren nog stukken voorzien waar tussen de 40 en 50 procent van de bebouwing moest bestaan uit acht bouwlagen. In het bestemmingsplan van 1979 waren enkel nog beperkte zones waar panden van maximaal vijf bouwlagen zouden worden gebouwd. De meerderheid van het bebouwde gebied was gereserveerd voor woningen van twee of drie bouwlagen.⁷⁹ Uit de toelichting bij het plan van midden jaren 1970 blijkt dat dit kwam doordat 'de inzichten met betrekking tot de stede[n]bouwkundige opzet van dit plangebied zodanig gewijzigd [zijn] – in genoemd plan was o.m. een aanmerkelijk percentage hoogbouw opgenomen – dat het wenselijk bleek een herzieningsplan te ontwikkelen'.⁸⁰

75 Bemelmans, Meisen en Vijverberg, *De wal en het schip*, 4, 7; Van de Weijer, 'Herbestemming', 108-113.

76 Bemelmans, Meisen en Vijverberg, *De wal en het schip*, 7.

77 Van der Steen e.a., *Aandacht voor het alledaagse*, 20.

78 *Ibidem*, 174-181.

79 HCL Maastricht, Provinciale Griffie in Limburg, (1930) januari 1944 - april 1987 (1994), 04.09, inv.nr. 1571; HCL Maastricht, Provinciale Griffie in Limburg, (1930) januari 1944 - april 1987 (1994), 04.09, inv.nr. 1572; HCL Maastricht, Provinciale Griffie in Limburg, (1930) januari 1944 - april 1987 (1994), 04.09, inv.nr. 1574.

80 HCL Maastricht, Provinciale Griffie in Limburg, (1930) januari 1944 - april 1987 (1994), 04.09, inv.nr.

Planologisch en op milieuvlakken passen de sanering en herstructurering dus duidelijk in een bredere trend. Dat geldt tot op zekere hoogte ook voor de inspraak van lokale bewoners. Daar was in het algemeen aanvankelijk geen of weinig aandacht voor, en dat lijkt in de Mijnstreek ook het geval te zijn geweest. Veel meer ruimte voor inspraak lijkt er echter niet te zijn gekomen, al waren er – zo blijkt uit de petitie tegen de bestemmingsplannen voor het Willem-terrein – wel inspraakprocedures. Protesten tegen het neerhalen van de Lange Jan, of tegen het dempen van het moerasgebied aan de Worm haalden echter niks uit. Dit zou kunnen liggen aan de houding van gemeentes en andere betrokken instanties, die gericht waren op een snelle herstructurering van de streek. Daarnaast hadden veel bewoners met de sluiting van de mijnen waarschijnlijk wel andere problemen aan hun hoofd. Bovendien was de voormalige mijnverzorgingsstaat, waarin de mijnen zorg hadden gedragen voor vele sociale voorzieningen,⁸¹ mogelijk ook niet de meest ideale omgeving voor wat Van der Cammen en De Klerk 'publiek-private samenwerking' noemden.⁸²

Op het gebied van erfgoedwaardering wijkt de Nederlandse mijnsluiting af van het verloop van dergelijke sluitingen in Duitsland, Groot-Brittannië en Belgisch-Limburg. De Nederlandse Mijnsluiting vond plaats voordat de begrippen industriële archeologie of industrieel erfgoed gemeengoed waren geworden. De Nederlandse mijnsluiting en het begin van de herstructurering vonden plaats ten tijde van economische hoogconjunctuur. De zware economische crises van de jaren 1970 en 1980 stonden nog te gebeuren, en toen die eenmaal toesloegen, werd aan de saneringsoperatie een rol als werkgever toegedicht, in ieder geval door de betrokken instanties en bedrijven.⁸³ Behoud van (hele sites als) mijnvergoed om economisch-toeristische redenen zoals in Groot-Brittannië en Duitsland, lijkt in zo'n context moeilijk voorstelbaar.

Eerder is al gesteld dat industriële archeologie in Nederland relatief laat bekendheid verwierf, en Jules Starmans toonde al aan dat de introductie daarvan in (zowel Nederlands- als Belgisch-) Limburg relatief stroef verliep.⁸⁴ Niettemin werden er in Nederland (en Limburg) wel enkele pogingen gedaan om iets van het mijnvergoed te beschermen. De in 1977 en 1978 opgestelde *Inventarisatie*

1571: Brief van B&W aan de Raad, vaststelling bestemmingsplan 'Domaniale', 20 augustus 1975.

81 Sophie Bouwens, *Mijnstempels. Mijnwerkerscultuur in Limburg: lokale gevolgen van industrialisering en deïndustrialisering*, Scriptie Universiteit Utrecht 2002, 114.

82 Van der Cammen en De Klerk, *Ruimtelijke ordening*, 185.

83 Schröder en Houben, *Het nieuwe aanzien*, 37, 93.

84 J.C.J.M. Starmans, 'Deel I: Inventarisatie Onroerende Objecten. Verantwoording', in: J.C.J.M. Starmans en M.M.R. Daru-Schoemann eds., *Industrieel erfgoed in Limburg. Verslag van een onderzoek naar onroerende en roerende industrieel-archeologische relictten*. Maastrandse Monografieën (groot formaat) 7 (Leeuwarden/Maastricht 1990) 1-128, 5.

mijnmonumenten werd geschreven door, onder anderen, leden van de Rijksdienst voor Monumentenzorg, de PPD en het SSO. Deze inventarisatie had tot doel om een afgewogen keuze tussen sloop en behoud mogelijk te maken, en sprak ook haar zorg uit over het verdwijnen van mijnbouwerfgoed.⁸⁵ Zwegers gaf aan dat de erfgoeddiensten van de Duitse en Britse overheden in eerste instantie niet goed wisten wat ze aan moesten met industrieel erfgoed,⁸⁶ maar in Nederland kwam een Van Iterson-koeltoren op het Emma-terrein wel op de Rijksmonumentenlijst. De gemeente Brunssum en het SSO waren daar echter niet bijzonder over te spreken. De toren werd, ondanks die beschermde status, alsnog gesloopt.⁸⁷ Daarmee was de koeltoren niet het enige mijnmonument dat het moest ontgelden. Starmans en Daru-Schoemann stelden eveneens vast dat sinds de publicatie van de *Inventarisatie Mijnmonumenten* 'een bijzonder verontrustend aantal als belangrijk gekwalificeerde mijnmonumenten onder de slopershamer [is] gevallen'.⁸⁸ Ook Van de Weijer schreef dat een lid van het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) uit de jaren 1990 zelfs vreesde 'dat inventarisatie zou leiden tot versnelde sloop om de vaststellingsprocedure en haar gevolgen te snel af te zijn. Daarbij verwees hij naar de gevolgen van de eerdere inventarisatie uit 1978'.⁸⁹ Gegeven Schulte's opmerking over de afkeer van eigenaren van potentieel (industrieel) erfgoed van het predicaat 'monument', is dat helemaal niet zo'n vreemde gedachte, en zo past de sloop van het Limburgse mijnbouwerfgoed opnieuw in het algemenere plaatje van zijn tijd.

De vergelijking met Belgisch-Limburg

De Nederlandse steenkoolsector was de eerste in Europa die volledig sloot. De Waalse mijnen waren in de jaren 1950 en 1960 al gestopt met produceren, maar de steenkoolnijverheid bleef in België nog bestaan in de Kempen (Belgisch-Limburg). Anno 2023 zijn ook deze mijnen al enige tijd buiten productie, maar het contrast op het erfgoedvlak kan haast niet groter zijn. Van de zeven mijnen die in Belgisch-Limburg in productie waren, is van zes een herkenbaar deel bewaard gebleven. Het is, waarschijnlijk niet toevallig dat van de eerste Belgisch-Limburgse mijn die sloot (Zwartberg, 1966) nauwelijks iets bewaard is gebleven. In dit laatste deel van het artikel wordt gepoogd een vergelijking te maken tussen de Nederlands en Belgische situatie rond de sluiting van de mijnen, en zo te duiden welke factoren

85 Werkgroep Inventarisatie Mijnmonumenten, *Inventarisatie*, 3-5.

86 Zwegers, *Cultural Heritage in Transition*, 126.

87 Van de Weijer, 'Herbestemming', 126-128.

88 Starmans, 'Deel 1: Inventarisatie', 5.

89 Van de Weijer, 'Herbestemming', 131.

zorgden voor het contrast in de huidige erfgoedsituatie.

De eerste Kempische mijn sloot in 1966 haar deuren, maar de echte mijnsluiting volgde pas twee decennia later. De overige zes mijnen sloten tussen 1987 en 1992.⁹⁰ De bij de Nederlandse sanering en herstructurering betrokken instanties zagen zichzelf graag als voorbeeld voor dergelijke herstructureringsprogramma's in het buitenland.⁹¹ Tot op zekere hoogte was dat voor Belgisch-Limburg ook het geval, zij het waarschijnlijk niet op de manier die ze zelf voor ogen hadden. De Vlaamse tegenhanger van de *Studie Mijnterreinen* uit 1974, was het Plan Gheyselincx uit 1987. Dit nam inderdaad het Nederlandse 'van zwart naar groen' als voorbeeld en stelde eveneens voor om zoveel mogelijk, zo snel mogelijk af te breken. Anders dan in Nederland, kwam hier protest tegen van Belgische erfgoed- en monumentenorganisaties. De Nederlandse herstructurering was al voltooid toen de Belgische nog moest beginnen. De situatie in het buurland vormde zo een schrikbeeld, een voorbeeld van hoe het niet moest. Het protest bleek succesvol. Al in 1988 werden de eerste beschermingsprocedures voor een aantal mijngebouwen in gang gezet door de minister van Cultuur.⁹²

Dat er in België protest kwam tegen de sloop, en dat het succesvol werd, is, in ieder geval deels, te verklaren door de timing van de sluiting en de reconversie van de mijnterreinen. Vlaamse auteurs onderstrepen het belang van de opkomst van de industriële archeologie.⁹³ Toen de Nederlandse (en Waalse) mijnen sloten moest het begrip industriële archeologie (of industrieel erfgoed) nog haar intrede doen. Het bestond weliswaar al, maar algemeen bekend was het begrip zeer zeker niet. Tegen de tijd dat de Kempische mijnen sloten, was dit veel meer het geval en werd industrieel erfgoed ook al meer geaccepteerd als erfgoedcategorie.

Een ander belangrijk verschil zit hem in de duur van de herstructurering. In Nederland was deze, ook vanwege de subsidie-eisen, in tien jaar tijd afgerond.

90 Er zijn meerdere overzichtswerken over de Belgische mijnbouwgeschiedenis en erfgoedsituatie. Zie bijvoorbeeld: Bert Van Doorslaer en Patrick de Rynck eds., *Mijnerfgoed in Limburg. Ondergronds verleden, bovengrondse toekomst. Van Beringen tot Eisden* (s.l. 2012); Bert Van Doorslaer, *Koolputterserfgoed. Een bovengrondse toekomst voor een ondergronds verleden* (s.l. 2002); Patrick Viaene, 'Behoud en herwaardering van het patrimonium van de steenkoolontginning. Een poging tot synthese', in: Bert Van Doorslaer en Patrick Viaene eds., *L'héritage des gueules noires, de l'histoire au patrimoine industriel. Wallonie, Limbourg, Nord/Pas-de-Calais, Aix-la-Chapelle/Koolputterserfgoed in Noord-Frankrijk, Wallonië, beide Limburgen en het Akense mijnbekken* (Borgloon/Rijkel 1996) 8-19.

91 Houben en Schröder, *Het nieuwe aanzien*, 102; Houben, *De sanering en reconstructie*, 39-41.

92 Els Maurissen, *Mijn patrimonium, imago, masterplan. Een verkenning en vergelijking van de mijnregio's in Nederland en Belgisch Limburg*, PHL-opleiding architectuur 2005, 73; Viaene, 'Behoud en herwaardering', 13; Van Doorslaer, *Koolputterserfgoed*, 167-173.

93 Mijke Van den Berg, 'Belgisch en Nederlands Limburgs mijnerfgoed, de behoudsverschillen', *Erfgoed van Industrie en Techniek. Vlaams-Nederlands tijdschrift* 12 (2003) 98-104, aldaar 104. Viaene maakt deze opmerking ook, maar dan met betrekking tot de Waalse situatie: Viaene, 'Behoud en herwaardering', 10.

Patrick Viaene gebruikte de term ‘recordtijd’ om aan te duiden hoe snel de herstructurering in Nederland plaats had. ⁹⁴ Hij stelt ook dat deze snelheid funest was voor het mijnbouwerfgoed. Bert Van Doorslaer pleitte er eveneens voor om erfgoed ‘rust’ te gunnen, en dus niet meteen af te breken of te herbestemmen, want ‘[z]eeker industriële monumenten vragen enige tijd voor ze algemene erkenning genieten’. ⁹⁵ De Vlaamse herstructurering begon in 1987 en wele decennia later werden er nog studies over de omgang met het mijnpatrimonium gepubliceerd in opdracht van het provinciebestuur van Belgisch-Limburg. ⁹⁶

De houding van de bij de herstructurering betrokken instanties was daarnaast ook anders. Hoewel de Vlaamse herstructurering aanvankelijk ook begon met het idee ‘van zwart naar groen’, trad hier een opvallende verandering op. Uit het Masterplan mijnpatrimonium, dat in 1999 verscheen op verzoek van de Vlaamse Minister van Cultuur, Gezin en Welzijn, blijkt dat inmiddels het belang van het erfgoed duidelijk erkend werd. De vormende rol van het mijnbouwverleden was niet iets om weg te stoppen, maar iets om te erkennen. De studie duidt op het belang van dat erfgoed, zowel lokaal (in identiteitsvorming), nationaal (belangrijke factor in de geschiedenis) als internationaal (uniciteit van het nog zeer herkenbare/leesbare mijnlandschap). Dit staat in sterk contrast met de Nederlandse wens zo’n 25 jaar eerder om het mijnverleden zo snel mogelijk uit te vegen. Van Doorslaer beschreef de houding in Nederland als volgt: ‘In Nederlands-Limburg werd vlak na de mijnsluitingen en zelfs na een vrij grondige inventarisatie besloten nagenoeg het hele mijnpatrimonium af te breken. Hét argument hiervoor was: *de mensen hebben – na het sociaal trauma van de sluitingen – nood aan vergeten* [cursief in origineel]’. ⁹⁷

⁹⁴ Viaene, ‘Behoud en herwaardering’, 15.

⁹⁵ Van Doorslaer, *Koolputterserfgoed*, 176.

⁹⁶ Jan Vermassen en Edgard Goedleven, *Masterplan mijnpatrimonium. Visie van de Vlaamse regering op de herwaardering van het mijnverfgoed 1999-2009*. In opdracht van Luc Martens, Vlaams minister van Cultuur, Gezin en Welzijn (Brussel 1999); Frank Becuwe, Hans Kerrinckx en Edgard Goedleven, *Een eeuw steenkool in Vlaanderen. Mijnpatrimonium Scharniernota 2001*. In opdracht van Paul van Grembergen, Vlaams minister van Binnenlandse Aangelegenheden, Huisvesting en Ambtenarenzaken (Brussel 2001); Pieter Mols, *Masterplan Mijnstreek. De Mijnstreek ‘tot spreken brengen’*. In opdracht van de Provincie Limburg (s.l. 2008).

⁹⁷ Doorslaer, *Koolputterserfgoed*, 173.

Drie Kempische mijnen. Zolder (2020), Eisden (2011) en Beringen (2021). [Eebie, 2020, WikimediaCommons]

Misschien is het meest sprekende verschil nog wel te zien in de mogelijkheden die werden gezien voor de mijnbouw in de ruimtelijke ordening. Waar in Nederlands-Limburg de mijnterreinen als een soort sta-in-de-weg werden beschouwd voor een degelijke, toekomstgerichte ruimtelijke ordening in de Mijnstreek, doet het *Masterplan Mijnpatrimonium* een heel ander voorstel. Dat stelt: 'In alle beleidsvoorbereidende studies uit het recente verleden [...] is er sprake van de unieke kans die het mijnpatrimonium biedt voor het opzetten van een groot stedenbouwkundig project. Het mijnpatrimonium is immers een stevige historische rugge[n]graat voor een toekomstige evolutie'.⁹⁸ De restanten van het mijnverleden konden dienen 'als ruimtelijke rugge[n]graat'⁹⁹ voor de toekomst.

Bovenstaande is geen definitief antwoord op de vraag waarom de reconversies van de Belgisch- en Nederlands- Limburgse mijnstreken zo verschillend verliepen. Het biedt eerder enige startpunten voor verder onderzoek. Dat onderzoek zou ook de Waalse herstructureringsproces mee moeten nemen, want hoewel de Waalse mijnen zelfs eerder sloten dan de Nederlandse, werd daar wel enig mijnbouwerfgoed gered door economische (niet op erfgoedwaarde berustende) herbestemming.¹⁰⁰ Een diepgaande vergelijking zou antwoord kunnen geven op vragen als

waarom waren de Belgische initiatieven, of protesten, wel succesvol, terwijl die in Nederland niet gehoord werden, en hoe kwam het dat herbestemming op de ene plek wel als optie werd gezien en elders niet? Meer inzichten in deze factoren kan wellicht helpen om in de toekomst evenwichtiger keuzes te maken over het behoud van industrieel erfgoed dan tijdens de operatie 'van zwart naar groen'.

Conclusie

Zowel de algemene bespreking als de analyse van de ontwikkelingen op het Willem-terrein tonen dat het 'groen' in 'van zwart naar groen' nooit zomaar groen was. Het kon net zo goed 'grijs' (bebouwing/bestrating) zijn, en niet iedere vorm van groen werd even hoog gewaardeerd door de met de ruimtelijke ordening belaste autoriteiten. Het 'zwart' daarentegen lijkt alles te zijn geweest dat enig verband had met het mijnverleden. Dit mijnverleden, met zijn 'ongeorganiseerde' mijnterreinen en woonwijken, die zagezegd in desolate littekens in het stedelijk weefsel waren veranderd, moesten afgebroken worden en aan het zicht onttrokken en toch op zijn minst verborgen onder een laagje schone grond, publieke groenvoorziening en huizen. Daarmee zouden de zogenoemde problemen in de ruimtelijke ordening die in de decennia daarvoor ontstaan waren, worden opgelost. Mijnterreinen moesten goed geplande woonwijken worden. Het staat hier wellicht ietwat chargerend, maar de destijds gemaakte keuzes zijn in het licht van de nationale en internationale ontwikkelingen op het gebied van natuur, milieu, erfgoed en ruimtelijke ordening beter te begrijpen. Hoe cliché ook, het Nederlandse 'van zwart naar groen' was in zekere zin een kind van zijn tijd.

Toch is het maar zeer de vraag of het mijnverleden zich zo gemakkelijk laat wegstoppen. Steenkolenmijnbouw was niet enkel een bovengrondse operatie. Sterker, het bestond bij gratie van het ondergrondse bedrijf. Het is dit ondergrondse verleden dat nog vaak genoeg kwam, en komt bovendien, alle planning en monitoring ten spijt. Mijnschade is daarvan een schrijnend voorbeeld. Zwart werd geen groen, het werd eronder verborgen. De Limburgse Mijnstreek mag bovengronds dan misschien een 'no-mine's land' lijken, ondergronds is het dat zeer zeker niet.

98 Vermassen en Goedleven, *Masterplan mijnpatrimonium*, 15.

99 *Ibidem*, 15.

100 Viaene, 'Behoud en herwaardering', 10.